

Uchunguzi Linganishi wa Dhamira Zinazowasilishwa Kupitia Wahusika wa Kiume Katika Riwaya Teule za Kiswahili

Authors

Olivia Kanwa ⁽¹⁾; Catherine Ndungo ⁽²⁾; Richard Wafula ⁽³⁾

Main author email: kanwaolivia@yahoo.com

(1) Bishop Stuart University, Uganda; (2,3) Kenyatta university, Kenya.

Cite this article in APA

Kanwa, O., Ndungo, C., & Wafula, R. (2026). Uchunguzi linganishi wa dhamira zinazowasilishwa kupitia wahusika wa kiume katika riwaya teule za Kiswahili. *Eastern Africa journal of Kiswahili*, 5(1), 1-10. <https://doi.org/10.51317/eajk.v5i1.836>

A publication of Editon Consortium Publishing (online)

Article history

Received: 2025-11-17

Accepted: 2025-12-21

Published: 2026-01-23

Scan this QR to read the paper online

Copyright: ©2026 by the author(s). This article is an Open Access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International License (CC BY-NC-SA 4.0).

Ikisiri

Makala hii inalinganisha dhamira zilizowasilishwa kupitia wahusika wa kiume katika riwaya teule za Kiswahili zilizoandikwa na wanawake wa Kenya na Tanzania. Riwaya hizo ni *Tumaini* (2006) ya Clara Momanyi, *Dago wa Munje* (2008) ya Sheila Ryanga, *Kipimo cha Mizani* (2004) ya Zainabu Burhani, na *Hiba ya Wivu* (1997) ya Zainabu Mwanga. Kuna dhamira za uchapakazi, ndoa, maadili, umuhimu wa elimu, malezi na migogoro ingawa makala hii imejikita katika dhamira mbili ambazo zinalinganishwa katika riwaya teule. Riwaya hizi nne zimeteuliwa kimakusudi kulingana na maudhui mazito yaliyomo katika riwaya hizo kuhusu wanaume. Makala hii imeonesha kuwa nadharia ya ujifunzaji wa kijamii (imejikita kwenye uana) na mwanaume mpya zimekuwa nadharia faafu katika makala hii. Nadharia ya ujifunzaji wa kijamii huona tabia kama kitendo ambacho mtu hujifunza kutoka katika mazingira ambayo ndiyo hupelekea umuhimu wa majukumu ya kiana. Mwisho, makala hii imetumia nadharia ya mwanaume mpya, nadharia inayojaribu kuelezea kwanini baadhi ya wanaume hukaa na wake zao kwa usawa bila tabia za mfumo dume ambazo huashiria kuwepo kwa taasubi ya kiume. Mbinu ya Fasihi Linganishi imetumika kulinganisha usawiri wa wahusika wa kiume katika riwaya teule kupitia dhamira wanazowasilisha. Data iliyotumika katika Makala hii ilitolewa maktabani kwa kusoma tasnifu, makala na vitabu vinavyohusiana na mada. Uwasilishaji wa matokeo umefanyika kwa njia ya maelezo. Matokeo yameonesha kuwa waandishi wa kike wamemsawiri mwanamume kwa mtazamo chanya zaidi kuliko hasi. Kwa hiyo, kulingana na waandishi wa kike wa Tanzania na Kenya wameonesha kuwa mwanamume ni mpya kulingana na mpito wa wakati ambapo mambo mbalimbali ya ugandamizaji wa kijinsia yametupiliwa mbali ili kuleta uwiano wa kiana.

Maneno muhimu: Dhamira, mtazamo, uana, ulinganishi, usawiri, wahusika.

UTANGULIZI

Usawiri wa kijinsia umetafitiwa katika nyanja mbalimbali, kama vile elimu, utamaduni, fasihi, afya na penginepo, Tangu kuanza kwa mawazo ya Ufeministi ulimwenguni, imekuwa ikijadiliwa ni namna gani wanawake wanaweza kujikomboa kutoka katika ufungwa wa mwanamume na kupata haki na wajibu sawa. Pamoja na hatua kubwa iliyopigwa, mapigano haya hayawezi kufanikiwa iwapo yatakuwa mapigano ya wanawake dhidi ya wanaume. Iwapo mwanamume ataachwa nyuma na asikombolewe kutoka katika ufungwa wa kifikra, kisiasa, kiuchumi na kiutamaduni, mapambano haya hayatafanikiwa. Fasihi ina mchango mkubwa katika mapambano haya ya ukombozi wa mtoto wa kiume dhidi ya mfumo dume.

Uchunguzi linganishi wa dhamira zilizowasilishwa na wahusika wa kiume katika riwaya teule unadhamiria kuweka bayana usawiri wa wahusika wa kiume katika misingi ya kiana kwa namna wanavyochorwa na waandishi wanawake ambapo zipo zinazoonsha ugandamizaji wao kuwa wanahitaji kukombolewa dhidi ya mambo mbalimbali katika jamii zao.

Makala hii inachunguza dhamira zilizowakilishwa na wanaume katika riwaya teule nne zilizoandikwa na waandishi wanawake. Riwaya hizo ni Tumaini, Momanyi (2006) na Dago wa Munje, Ryanga (2008) ambazo zimeandikwa na waandishi wa Kenya na Hiba ya Wivu, Mwanga (1997) na Kipimo cha Mizani, Burhani (2004) zilizoandikwa na waandishi wa Tanzania. Waandishi wa riwaya teule wamekulia katika mazingira tofauti yenye tamaduni tofauti hivyo kupelekea kuwa na misimamo tofauti juu ya masuala ya kiana katika ulimwengu halisi. Wahusika kama vinywa vya mtunzi wamekuwa wakichorwa tofauti katika jamii mbalimbali ambapo watafiti wengi wamejikita katika kuwachunguza wanawake na kuacha ombwe juu ya usawiri wa wahusika wa kiume. Dhamira ndizo hudhihirisha jambo halisi ambalo mtunzi wa kazi ya fasihi hulenga kuliweka bayana. Wahusika wa kiume wameachwa pembeni kwa muda mrefu katika masuala ya kiana huku wanajamii wakiamini kuwa kiasilia wao ni mihimili ya jamii hilo likapelekea tafiti nyingi kuwahusu wanawake. Jambo hili la hii ombwe limeleta chachu ya kuchunguza dhamira zinazowasilishwa na wahusika wa kiume katika riwaya teule zilizoandikwa na wanawake kwa lengo ya kufanya ulinganishi wa waandishi wa kike wa

Kenya na Tanzania kuhusu masuala yanayowahusu wanaume.

Vile vile makala hii imechambua dhamira mbalimbali zinazojitokeza katika riwaya teule na kutoa ufafanuzi wake kwa kuongozwa na mihimili ya nadharia. Wahusika ni watendaji katika kazi ya fasihi hivyo tukitaka kuwaelewa ni muhimu kuangalia mambo wanayoyatenda na mitindo ya lugha ambayo waandishi wameitumia kuelezea wahusika hao. Uchambuzi wa dhamira zinazowasilishwa na wahusika wa kiume utawafaa wanajamii katika kutambua mambo muhimu ya kiana ya kuzingatiwa ili kuleta uwiano wa kijinsia. Vile vile itawasaidia wataaluma katika uchambuzi wa kazi za kifasihi bila kuegemea minyororo ya kitamaduni juu ya wanaume. Itatoa mwanga kwa wanajamii kuwa hata wahusika wa kiume wanahitaji kukombolewa katika mambo mbalimbali ya kijamii yanayowagandamiza kama vile kuihudumia familia, kufanya kazi za nguvu na kubebeshwa lawama endapo mambo ya kifamilia hayajakaa sawa.

Wahusika wa kiume ambao ndio walengwa wa utafiti huu, ndio waliobeba maudhui na hulka fulani. Dhamira zimeainishwa na kufafanuliwa kwa mifano kutoka riwaya teule ikiwemo kueleza dhana ya dhamira kwa ujumla.

Misingi ya Nadharia

Katika makala hii nadharia zilizotumika ni nadharia ya ujifunzaji wa kijamii na nadharia ya mwanaume mpya. Nadharia ya ujifunzaji wa kijamii imeshughulikia chanzo cha mtu kujua masuala ya kiana kimajukumu kulingana na jinsia ya kike na kiume. Nadharia hii inaeleza chanzo cha tabia za binadamu kulingana na jinsia hivyo haiwezi kujadili masuala ya usawa wa jinsia na hivyo nadharia ya mwanaume mpya ni muhimu kutumika. Nadharia ya mwanaume mpya imeshughulikia mwanaume ambaye anakubali mabadiliko kwa kumuona mwanamke kiumbe sawa na mwanaume, hana ubabe kwa mkewe na kumsaidia aina mbalimbali za kazi bila ubaguzi. Nadharia ya ujifunzaji wa kijamii na ya mwanaume mpya zinaonesha masuala mahsusi ya kiana katika dunia halisi.

Nadharia ya Ujifunzaji wa Kijamii

Nadharia hii imeasisiwa na Albert Bandura kutoka katika nadharia za kisaikolojia za ujifunzaji katika kupanua uwanda wa ujifunzaji ambao hutokea katika

ulimwengu halisi. Imefanyiwa maboresho na Albert Bandura akishirikiana na Walters 1977 kwa kuainisha mihimili yake Nadharia ilichukuliwa katika saikolojia na kuletwa katika uana kwa maana tabia anazokuwa nazo binadamu hazaliwi nazo bali huzikuta katika jamii ambamo anajifunza kutoka kwa watangulizi wake au wazazi na jamii kwa ujumla wake (Bandura, 1977).

Nadharia ya ujifunzaji wa kijamii inatumika kwa sasa kuweka bayana nadharia ya utambuzi ya utamaduni. Nadharia tete ya utambuzi wa kitamaduni inaeleza kuwa binadamu huwa na tabia na ujuzi ambao humruhusu kubadilishana mawazo ya kitamaduni. Hii hupelekea maudhui kubadilika na kuwa na sura mpya (Nasimiyu, 2013) Hii hufungua mwanya wa kujifunza ambapo ujifunzaji wa kijamii ndiyo dira ya kumfanya apate nafasi kubwa ya kujifunza mambo mengi ya kijamii. Kutokana na mawazo haya ya Bandura inaonekana kuwa huu ni ushahidi wa kuthibitisha kuwa binadamu huiga tabia nyingi kuliko wanyama kama nyani katika hatua za ujifunzaji. Baadhi ya wataaluma wamependekeza kuwa utayari wetu binadamu katika ujifunzaji kijamii na kitamaduni umepoleka kufanikiwa.

Mihimili ya nadharia ya ujifunzaji wa kijamii inajumuisha vipengele vinne muhimu.

- i. Ujifunzaji hutokea kwa kuchunguza tabia na pia kuchunguza matokeo ya hiyo tabia.
- ii. Ujifunzaji unahusu kuchunguza, kupata habari kutokana na ule uchunguzi na kuunda maazimio kuhusu utendakazi wa tabia hiyo.
- iii. Vishawishi vinapima katika ujifunzaji lakini havisababishi ujifunzaji wote.
- iv. Mwanafunzi si mpokezi tulivu wa habari, utambuzi wa mazingira na tabia vinaathiriana katika upataji wa habari wa mwanafunzi.

Nadharia ya Mwanaume Mpya

Nadharia hii imeasisiwa na mwanasaikolojia wa kisayansi Dr Margaret A, Newman mwaka 1978 katika afya kwa lengo la kuleta mwamko katika afya. Alisisitiza kuwa jamii mpya inahitaji watu wapya ambao wanaweza kujikomboa kifika na kijamii, wanaoweza kupinga dhuluma, na mifumo yote kandamizi katika afya. Mawazo ya nadharia hii yanajidhihirisha katika nadharia ya ubabe dume iliyoanzishwa na Raewyn Connell (1980) akielezea jinsi itikadi za kiume zilivyo juu kijamii. Nadharia ya mwanaume mpya ilifafanuliwa na

John Beynon mwaka 2002 ambaye aliichipua kutoka nadharia ya ubabe dume kwa kueleza kuwa ubabe dume sio kitu cha kudumu kwa mtu Aliendelea kufafanua kuwa mwanaume siyo mbabe nyakati zote na kwa kila jamii bali wapo wananaume ambao wanajali sana, wasikivu na wanatii maagizo ya kiana. Kuna wanaume ambao kwa muonekano ni wapole sana ila wanatawaliwa na mfumo dume. Kwa maana hiyo jamii ina wanaume mchanganyiko wakiwemo wanaume wapya yaani walioondokana na mfumo dume na ambao wanaushikiria. Nadharia inalenga kuwaonesha wanaume wapya ambao wamebadilika na kuwa katika utendaji mpya ikilinganishwa na mfumo uliotekelwa na wanaume awali (Bly, 1990).

Mikondo mbalimbali ya uanaume inategemea elimu rasmi, vyombo vya mawasiliano na utamaduni wa Kimagharibi, kwa mfano wanaume wanaobadilika kuusheheni upya wa tabia wanakubali tabia na majukumu yoyote ya kiana kwa kutojali jinsia, hawaonyeshi udikteta na wanawajibika kufanya majukumu ya kinyumbani. Pamoja na haya wanaweza kuzikosa nafasi zao na mazoea yao (Morell, 2002).

Wanaume wapya huwasaidia wake zao kujitendeleza kielimu na kikazi. Vilevile wanaweza kufanya kazi za jikoni kama kuosha sahani, masufuria na kulinda watoto bila kuogopa kuwa watafanyiwa masihara na wanaume wenzao au jamaa walioko karibu nao. Kulingana na Kimondiu (2025) anaeleza kuwa mwanaume mpya ana hisia chanya, anawaheshimu wanawake na anawaona wanaume kwa wanawake kuwa viumbe sawa. Lakini pia ni mtu anayejipenda kwa kuzingatia jinsi hulka yake ilivyo. Ana hisia za kike za kulinda watoto kama baba mwema.

Nadharia hii imeungwa mkono na Newman (2012) ambapo ameeleza kuhusu mtazamo huu mpya wa uana kuhusu mwanaume wa kisasa au anayetarajiwa kuwa wa kisasa kwa kumsaidia mkewe kama kiumbe sawa. Mkondo huu umesaidia kumchanganua mwanaume anayeelekea kuwa chanya kwa mwanamke tofauti na wanaume walio wengi katika jamii za Kenya na Tanzania kama ilivyobainishwa na waandishi wanawake katika nchi hizi mbili.

Nadharia ya mwanaume mpya imetumika katika makala hii kwa kuchunguza utamaduni, historia, dini, mielekeo na amali za kijamii zinazobainika kupitia

uhakiki wa taswira za kiana katika riwaya zilizoandikwa na waandishi wanawake wa Kenya na Tanzania ili kulinganisha namna wanavyowasawiri wahusika wa kiume katika kazi hizo. Nadharia hii inasaili, kuelekeza na kudadisi misimamo na itikadi ya kiume na kupendekeza namna ya kuiondoa ili kuweza kuwa na wanaume wanaouchukia unyanyasaji na ugandamizaji wa wanawake. Inaelekeza pia katika jamii kuwa ni muhimu kuwa na udadisi wa fasihi za kiume za fasihi pamoja na mikabala ya kibabe dume pamoja na athari zake zinaendeleza matabaka katika jamii na kufanya jinsia moja kuwa chini ya nyingine ilhali zinaishi kwa kutegemeana.

Mihimili ya nadharia: Imeainishwa na Beynon (2002) kama ifuatavyo:

- i. Kusaidia wake zao na wanawake wengine katika jamii katika kujiendeleza kielimu na kikazi.
- ii. Kukubali majukumu yoyote ya kiana bila kujali jinsia na watu waliowazunguka.
- iii. Kutoonesha udikteta katika familia zao pamoja na jamii inayowazunguka.
- iv. Kuwaona wanawake kama viumbe sawa na wanaume kwa kuwaheshimu na kuwapenda katika kila nyanja wanazokuwepo.
- v. Kukosoa nafasi zao na mazoea yao kama wanaume.

Dhana ya Dhamira na Wahusika

Wamitila (2008), anaeleza kuwa dhamira ni wazo kuu linaloitawala kazi ya kifasihi kuanzia mwanzo mpaka mwisho. Wazo hili hukuzwa kwa njia zilizo wazi kwa kujibainisha katika kazi nzima uisomapo. Katika kuchanganua dhamira hizo, nadharia ya ujifunzaji wa kijamii na mwanaume mpya zimetumika kuonesha namna mhusika wa kiume anavyochorwa katika kuziwakilisha dhamira husika. Hata hivyo nadharia ya uhalisia imetumika kama kielelezo cha kuupima uchoraji huo wa mhusika wa kiume kama unaendana na hali halisi kulingana na jamii inayozungumziwa.

Dhamira katika Riwaya za Kipimo cha Mizani, Hiba ya Wivu, Dago wa Munje na Tumaini

Katika riwaya teule zimebainishwa dhamira mbalimbali kulingana na kile alichokilenga mwandishi kukieleza kwa jamii lengwa. Dhamira ziko nyingi ila katika sura hii zimechambuliwa chache ambazo zimeonekana kutawala katika kila riwaya miongoni mwa nyingine nyingi zilizoainishwa katika riwaya teule.

Dhana ya Ndoa katika Riwaya Teule

Katika riwaya ya *Kipimo cha Mizani* kumekuwa na ndoa kuu za aina mbili ambazo ni ya Halima na mumewe Amini pamoja na ndoa ya Umari na mkewe Mariyam. Amini ni mtu wa kujituma sana na pia ana mshauri mzuri ambaye ni mkewe aitwaye Halima. Halima ni mama wa nyumbani aliyefanya kazi zake kwa bidii kuilea familia yake kwa kumtunza mumewe na watoto. Alimwamini sana mumewe na wala hakuwa na wivu naye hata alipochelewa kurudi nyumbani maana aliujuua uchapakazi wake. Amini alikuwa mwajiriwa na pia anafanya kazi zake binafsi kwa ajili ya kupata kipato cha ziada. Anapopata pesa anaipangilia hadi izea zaidi. Alipopata mtaji mkubwa akafungua kiwanda chake kilichosimamiwa na mzee Hassan (Burhani, 2004).

Kutokana na mhimili wa kwanza wa nadharia ya ujifunzaji wa kijamii unaosema kuwa: ujifunzaji si hali ya tabia peke yake bali ni mchakato wa utambuzi unaofanyika katika muktadha wa kijamii. Inaonesha kuwa kutokana na utamaduni wao, majukumu aliyokuwa nayo Amini katika ndoa yake ni sawa kabisa. Alipaswa kuiangaikia familia yake ipate kila hitaji. Kutokana na utambuzi wake pia elimu yake vilevile alipaswa kuwa na maisha mazuri na ndio maana aliangaika kufungua miradi mbalimbali ili kukuza kipato. Huu ni muktadha wa kijamii kuwa tabia za uwajibikaji kwa mwanaume kwa ajili ya familia yake ni sawa kabisa na ni kutimiza wajibu.

Vile vile, ndoa ya Umari ni ndoa ya kutaka kujionyesha ni watu wa hali ya juu ilhali ni watu wa maisha ya kati. Umari hana ushauri mzuri kutoka kwa mkewe Mariyam. Wamekuwa wakitafuta pesa kwa ajili ya kutumia hasa kwa kufanya sherehe zisizo na ulazima ili mradi wajionyeshe kuwa wana maisha ya hali ya juu (Burhani, 2004).

Mariyam alinunua vitu vyote vya ndani vipya akiwa na maana kuwa nyumba mpya lazima iwe na vitu vipya na sio vya zamani. Umari alipinga ila mkewe hakukubali na ikawa hivyo. Hata hivyo hiyo haikutosha akaona wafanye sherehe kubwa ya kualika watu (Burhani, 2004).

Mariyam na Umari wamekuwa wakiishi maisha ya kujionyesha sana kuwa hawana shida wakati walikuwa wanaishi nyumba ya kupanga. Maisha yao yalikuwa ya kuoneana sana wivu hasa mmojawapo anapochelewa

kurudi nyumbani maana wote walikuwa wakifanya kazi za kuajiriwa. Ndoa hii imekuwa ya mashindano sana na ndio maana baada ya kufariki Amini, Umari aliangaika sana ili aweze kumiliki mali za kaka yake alizozichuma pamoja na familia yake badala ya kuangaika kutafuta za kwao.

Kutokana na nadharia ya uhalisia katika mhimili wa kwanza usemao: uyaकिनifufu; kuelezea mambo kulingana na hali halisi ya maisha. Umari alizoea maisha ya anasa pamoja na mkewe Mariyamu, walikuwa hawana namna nyingine ya kufanya ili kumiliki mali za Amini zaidi ya kufanya ulaghai walioufanya. Ilibidi kutumia uongo ili wamiliki mali zisizokuwa za kwao. Huu ni utamaduni wa watu wasiopenda kujituma kufanya kazi, hupenda kuishi maisha ya kiwango cha juu ilhali hayaendani na kipato chao.

Katika riwaya ya *Hiba ya Wivu* kuna ndoa za aina mbili. Ndoa ya Farida na mumewe lhucha ambaye ni mfanya biashara mkubwa wa saa. Farida kabla ya kuolewa na lhucha alifanya kazi katika kiwanda cha saa ambako walikutana na lhucha aliyekuwa akija kwa ajili ya biashara ya saa. Baada ya kuoana lhucha alimwachisha kazi Farida ili wasaidiane katika mauzo.

Farida na lhucha walipendana sana na kusikilizana ila Farida alikuwa na wivu sana kwa mumewe hasa alipochelewa kurudi nyumbani, alihisi yuko kwenye mambo ya hovyoo kumbe yuko kwenye vikao na wafanya biashara wenzie wakipeana mbinu za kuboresha biashara zao. lhucha alimwonea sana huruma Farida hasa alipoambiwa na majambazi kuwa wamemteka Farida, walimpa masharti ya kutoa pesa ili wamwachie Farida na alifanya hivyo akihofia mkewe kudhuriwa na wateka nyara. Ray alimdanganya lhucha naye akafanya kama alivyoelekezwa. lhucha ni mwanaume aliyemsikiliza mkewe. Huyu ni mwanaume mpya anayeshauriwa katika nadharia ya mwanaume mpya, ni mwanaume anayejua wajibu wake kwa mkewe na kusikiliza ushauri wa mkewe na kumsaidia kazi mbalimbali katika familia (Mwanga, 1997).

Vile vile, kuna ndoa ya Sikujua ambaye ni dereva wa teksi kama alivyo Ray. Sikujua alikuwa amehukumwa kunyongwa baada ya kumuua rafiki yake aliyeitwa Pondamali Malipesa. Ndoa hii ilikuwa na shida maana Sikujua alipotoka kifungoni kwa msamaha wa Rais alikuta mkewe katoroka. Hata Sikujua alikuwa na

mpango wa kuachana naye kwa maana alihisi ndiye alitoboa siri za mambo yake aliyokuwa akiyafanya hadi akakamatwa na kutiwa hatiani. Sikujua alikuwa mtu wa kujirusha na marafiki zake. Alianzisha mahusiano mapya na Fatuma na hakuwa mkweli kwa Fatuma. Hakutaka ajue kuwa hana pesa na wakati mwingine aliacha kula ili Fatuma ale peke yake asilale njaa (Mwanga, 1997).

Katika nadharia ya mwanaume mpya katika mhimili usemao: kuwaona wanawake kama viumbe sawa na wanaume kwa kuwaheshimu na kuwapenda katika kila nyanja wanazokuwepo. Katika riwaya hii, ndoa ya lhucha inapata itilafu kutokana na hali ya kukosa uaminifu kutokana na wivu. Farida anapendwa na kuthaminiwa na mumewe ila anaamua kumfuata mumewe ila anakosea pale anapojificha ili mumewe asimwone pale hotelini kuwa kamfuata. Uchanya wa matendo ya lhucha unadhihirishwa na Farida mwenyewe kumkuta mumewe akiwa na wafanyabiashara wenzie. lhucha anadhihirisha kuwa ni mwanaume mpya anayesisitizwa na nadharia ya mwanaume mpya kwa kumsamehe mkewe na kuendelea kumpenda baada ya kuambiwa ukweli na Farida na maisha yao yakaendelea kama kawaida.

Hoja hii ya msamaha katika ndoa imeelezwa na Yego (2013) amejadili kuhusu nafasi ya mwanamke ambacho ni kipengele kimojawapo cha maudhui katika kazi za fasihi. Ameeleza kuwa waandishi wa kazi za Fasihi hutumia kipengele cha maudhui kueleza mambo mbalimbali yaliyomo katika jamii kama vile elimu, malezi matabaka na ndoa ambayo nguzo yake kuu ya kuimarika ni msamaha katika familia.

Vile vile, Sikujua anakuwa mwanaume mpya baada ya kutoka jela maana kabla alikuwa na roho ya kikatili kwa kuamua kumuua rafiki yake kwa sababu ya kudhumiwa pesa. Baada ya kuhukumiwa kunyongwa mkewe alijua kabisa mumewe hatarudi na ndio maana akatoroka. Matendo ya Sikujua yalikuwa hasi na ndio maana aliazimia kuwa angeachana na mkewe mara tu akitoka kifungoni kwa kudhani kuwa mkewe ndiye aliyetoboa siri za uovu wake. Sikujua anakuwa mpya baada ya kuanzisha mahusiano mapya na Fatuma, anakuwa wa kujali na kumthamini mpenzi wake na kuacha kile kidogo alichonacho ale Fatuma. Nadharia ya mwanaume mpya inatonesha mwanaume aliyebadilika na kuacha ubabe na kuwa wa kumthamini

mwanamke na kumjali katika nyanja mbalimbali. Inawataka wanaume kama Sikujua wa kabla ya kufungwa wawe wanaume wapya ambao watawapenda wake zao kwa dhati na kutambua nafasi zao kama wanaume katika familia zao.

Wazo hili linaungwa mkono na wataalamu mbalimbali akiwemo Connell (1987) ambapo anaeleza kuwa si kila mwanaume mbabe katika jamii anafaidika na ubabe huo bali husukumwa na mifumo ya jamii zao hivyo inapobidi wabadilike ili kuleta furaha katika familia badala ya kuendeleza kutoelewana miongoni mwao na kuleta maumivu.

Katika riwaya ya *Dago wa Munje* kuna ndoa ya baba na mama Dago ambao walitunza familia yao ya watoto watatu kwa kuwalea katika maadili mema. Walifanya kazi zao bila kufuatiliana wala kuoneana wivu. Mama Dago hudamka na kuraukia makuti na kuyauza wakati baba Dago akitafuta kibarua chochote ili kupata pesa ya kuitunza familia yake. Mama Dago anapenda sana kufuatilia habari za mwanae anapokuwa na marafiki zake. Kwa mfano Rashidi aliporaukia kwa akina Dago ili amtaarifu wakafue mtoni pamoja na marafiki zake. Dago hakupenda kabisa na akaonesha kukasirika na kumkatalia Rashidi kwa kumjibu vibaya naye Rashidi akakasirika. Walipoagana akiwa hayuko sawa, mama Dago aliingilia kati kujua kwanini hayuko sawa Rashidi. Hata hivyo hakuujua ukweli (Ryanga, 2008).

Wako wanandoa kama akina mama na baba Dago ambao wanakuwa na pilika za kazi zao bila kuwafuatilia watoto wao na kupata ukweli ili waweze kuwasaidia. Kwa mfano mama Dago alithamini sana kazi yake ya kusuka makuti asubuhi ile badala ya kufuatilia ugomvi wa watoto wao pamoja na mwenendo wa tabia kwa ujumla ili kuwasaidia. Hata baba Dago alikuwa mtaani anakimbizana kutafuta vibarua vya kufanya.

Katika nadharia ya ujifunzaji wa kijamii mhimili wa tatu usemao: ujifunzaji unahusu kuchunguza kupata habari kutokana na ule uchunguzi na kuunda maazimio kuhusu utendakazi wa hiyo tabia. Baba na mama Dago wanakuwa na pilika zao na wanazijali badala ya kuwajali watoto wao na kuwafuatilia maendeleo yao ya shule. Dago anakuwa mtoro wa kudumu na tabia za kuwa mchafu na kutofuatilia masomo ila wazazi wake hawana taarifa. Tabia hizi za wazazi wa Dago

zinategemea historia yao pamoja na tamaduni zao za kijamii zilizowakuza. Kwao elimu waliipenda kwa ajili ya watoto wao ila ufuatiliaji hawakuuweza kulingana na pilika zao za kijamii. Nadharia hii inawataka kuweka maazimio ya kazi na kuwa wafuatiliaji wa tabia zinazoibuka nje ya mafundisho ya kijamii ili kujua chanzo na namna ya kuzibadilisha. Dago anakuwa na tabia ambazo wazazi wake hawazijui kabisa.

Hata hivyo katika uhalisia kwa kuegemea katika mhimili usemao: uyakinifu; kuelezea mambo kulingana na hali halisi ya maisha, hili linadhihirishwa. Kutokana na hali ngumu wa maisha walivyokuwa nayo wazazi wake Dago iliwapelekea kuangaikia kutafuta mahitaji ya familia kama chakula na siyo kufuatilia maendeleo ya watoto wao shuleni. Baba yake alikuwa akitafuta vibarua na mama yake alikuwa akiraukia kutafuta makuti ya kusuka.

Hoja hii inafafanuliwa na Kiruti (2022) ambapo anaeleza kuwa haya yote yana sababishwa na athari za utandawazi katika jamii zetu na kuwafanya wanajamii kujikita katika mambo mapya na kuacha mambo mengi ya kitamaduni ikiwemo kulea watoto. Anasisitiza zaidi watu kutoacha kabisa utamaduni wao hasa majukumu ya kifamilia kama vile kulea na kuhudumia familia kwa sababu tu ya utandawazi. Utandawazi uturahisishie kuyatenda yote na siyo kuyaacha ya msingi na kupalilia mmomonyoko wa maadili yetu yaliyotukuza.

Katika riwaya ya *Tumaini* kuna ndoa za aina mbalimbali. Kuna ya Bi Amina na mumewe mzee Masumbuko ambaye alikuwa mlevi na mbabe na aliogopwa na kila mtu kijijini kwao. Bi Amina alivumilia tabia za mumewe na hakuweza kupinga maamuzi ya mumewe hivyo kila alichokisema mumewe ndicho kinatekelezwa. Ndoa hii kwa Bi Amina ilikuwa kama utumwa. Hawa ni wazazi wake Tumaini ambao walishikilia mila na desturi zao (Momanyi, 2006).

Amina alitii kila alichambiwa na mumewe hata kama kinamuumiza. Haya ndiyo maisha ya ndoa ya Amina maana alijikuta anaishi maisha ya ndoa isiyokuwa na uhuru kwa kuhofia ukali wa mumewe mzee Masumbuko. Hata tamaduni za jamii yake zilimfunga mama yake akawa hana uhuru wa kukataa hata alivyoona havifai. Tumaini alilazimishwa kutii baadhi ya mambo kwa sababu tu na mama yake Tumaini alikuwa

akiyatii ingawa Tumaini hakuweza kufanya hivyo (Momanyi, 2006).

Katika nadharia ya ujifunzaji wa kijamii mhimili usemao; ujifunzaji si hali ya tabia peke yake bali ni mchakato wa utambuzi unaofanyika katika muktadha wa kijamii. Hii inaonesha kuwa jamii ya Amina ilikuwa na mielekeo ya kumfanya mwanamke kuwa mtii kwa kila jambo linalotoka kwa mumewe hata kama linamuumba. Majukumu ya kifamilia yalitekelezwa na mumewe kama tamaduni zinavyowaelekeza ingawa ilimpa nafasi ya kutawala maamuzi yote ndani ya familia bila kumpa nafasi mwanamke. Mzee Masumbuko alikuwa mlevi na mbabe kiasi kwamba wanajamii nao walimwogopa katika mahusiano ya kawaida ya kijamii. Hali hii ilipelekea hata watoto wake kumwogopa akiwemo Tumaini. Familia haikuwa na ushirikiano katika maamuzi zaidi ya kutekeleza kinachoamuliwa na mzee Masumbuko. Jamii ndiyo inajenga mchakato wa tabia za mtu anazojifunza kulingana na jinsia yake, inapokuwa ambavyo haikubaliani ndiyo humrejsha katika mstari unaotakiwa. Na hapa ndipo mhimili wa nne unapohusika: vishawishi vinapima katika ujifunzaji lakini havisababishi ujifunzaji wote. Hii inaonesha kuwa mtu anapojifunza visivyokubalika katika jamii yake ndipo vishawishi hutumika ili kumrejsha katika yale yanayokubaliwa katika jamii yake.

Hoja hii inafafanuliwa na Mwenda (2011) kuwa mtu anajifunza mambo mbalimbali ila misingi inayoongoza tabia zake ni ya kijamii, tabia nzuri hutuzwa na kuendelezwa na mbaya hupigwa vita kwa kutoa adhabu ili kuikomesha na hapo ndipo kujifunza kwenyewe.

Vile vile, kuna ndoa ya Halima na mumewe Shabani. Hawa walisikilizana na kufanya kazi kwa kushirikiana na pia kwa kufuata mgawanyo wa kazi. Shabani hakuwa na elimu kubwa ila alipenda sana kusoma vitabu kwa hadithi alipenda sana mwanae Riziki asome shule kinyume na mzee Masumbuko ambaye alithamini tamaduni za kuozesha watoto na kutothamini elimu. Hata Tumaini alipotoroka nyumbani kwao alikimbilia nyumbani kwa mamake mdogo Halima na mumewe Shabani na walimuunga mkono kwa kuzikimbia tamaduni ambazo zingemzuia kusoma. Walimsomesha mpaka chuo kikuu. Kwa

kusikilizana waliweza kuwa na maendeleo (Momanyi, 2006).

Nadharia ya mwanaume mpya katika mhimili wa kwanza usemao: kusaidia wake zao na wanawake wengine katika jamii kujiendeleza kielimu na kikazi. Hii inaoneshwa na Shabani kama mwanaume mpya ambaya anashirikiana naye katika shughuli mbalimbali za kijamii na kiuchumi pamoja na kuwasomesha watoto wa kike Riziki na Tumaini hadi elimu za juu. Familia ya Shabani iliachana na tamaduni za kumgandamiza mtoto wa kike na kumfanya kuwa tegemezi kwa mwanaume maisha yote. Hoja hii inaungwa mkono na Morell (2002) anaeleza kuwa mwanaume mpya si wa kumsaidia tu mkewe na wanawake wengine katika mambo ya elimu na kazi tu bali awe tayari kufanya kazi za nyumbani kama kuosha vyombo na kulea watoto bila kuogopa kuchekwa na watu waliomzunguka. Kazi zote hizi alizifanya Shabani kwa uwazi kabisa na hakuna aliyeingilia maamuzi yake katika familia yake na ndio maana walikuwa na maendeleo tofauti na familia ya Mzee Masumbuko.

Katika nadharia ya uhalisia katika mhimili usemao; uya kinifu: kueleza mambo kulingana na hali halisi ya maisha. Jambo hili linajidhihirisha katika riwaya hii kupitia familia hii ya Shabani na Halima. Hawa walidhihirisha kuwa, kulingana na hali halisi ya maisha, elimu ni jambo la muhimu sana kwa jamii ya sasa. Hali ya masikilizano katika ndoa yao na kuithamini elimu, ili wapelekea kumpokea Tumaini mara alipokimbilia kwao akikwepa kulazimishwa kuolewa.

Kwa hiyo, elimu ni ya msingi sana kwa watoto wa kike na wa kiume na ndio maana mzee Shabani hakubagua watoto kwa jinsia zao. Tumaini alipokimbilia kwao walimpa msaada wa kumsomesha sasa ndiye amekuwa msaada kwa familia yake akiwemo mdogo wake Idi ambaye alikuwa akiwadharau dada zake.

Uchapakazi au Bidii ya Kazi katika Riwaya Teule

Katika riwaya ya *Kipimo cha Mizani*, Amini amechorwa kama mchapa kazi. Alifanya kazi kwa bidii katika ofisi aliyokuwa akifanya kazi pamoja na shughuli zake binafsi kiwandani. Vilevile, Mzee Hasani naye alikuwa mchapa kazi tangu alipokuwa amejiriwa hadi alipostaafu (Burhani, 2004).

Katika nadharia ya ujifunzaji wa kijamii, mhimili usemao ni kuwa mwanafunzi si mpokezi tulivu wa habari; utambuzi, mazingira na tabia vinaathiriana katika upataji wa maarifa. Hii inaonesha namna Amini alivyotumia elimu yake kujitambulisha kupitia uchapakazi wake akiwa kazini. Aidha, alikuwa na mahusiano mazuri na wenzake kazini na hata katika jamii. Ndiyo maana hata katika kusimamia shughuli zake binafsi za shamba, aliwatumia wanajamii waliokuwa wakimsaidia, na wakati mwingine walimhifadhi shamba hilo bila yeye kuwepo mara kwa mara kwa sababu waliaminiwa kusimamia kazi zote (Burhani, 2004).

Rajabu alipoacha shule, alikaa nyumbani bila kazi ya kufanya. Hata hivyo, kwa kuwa mama yake alifahamu bidii yake ya kazi, aliamua kumwomba kwa Amini ili apate kujifunza ufundi. Riziki alimwomba Halima amuombe nafasi hiyo kwa Amini. Kwa kuwa walimfahamu Amini kama mchapa kazi, walijua hawezi kukataa. Alikubali kumchukua Rajabu japo alipendekezwa kuwa alipwe kiasi kidogo kwa kuwa kiwanda kilikuwa bado kinaanza, na hata Riziki alishauri kuwa ajifunze ufundi hata bila malipo ya msingi. Hata hivyo, Amini alikataa kumtumia kazi bila kumpa chochote (Burhani, 2004).

Katika nadharia ya mwanaume mpya, mhimili usemao ni kutoonesha udikteta katika familia na jamii inayowazunguka. Amini anaoneshwa kuwa mwanaume mpya katika familia yake na jamii kwa ujumla. Alishauriana na mkewe katika kila jambo alilotaka kulifanya. Pia alisikilizana na Mzee Hasani pamoja na Riziki kuhusu namna ya kumsaidia Rajabu ili aweze kujitegemea. Nadharia hii inasisitiza umuhimu wa wanaume kuwa wapya katika familia na jamii zao.

Mbali na sifa hizi nzuri, mwanaume pia amechorwa kwa sifa hasi kama vile uchu wa mali, kama ilivyo kwa Umari aliyependa sana pesa na kuishi maisha ya anasa ilhali uwezo wake ulikuwa wa kuishi maisha ya kawaida. Aidha, kuna roho ya ukatili kama ilivyo kwa Daktari Juma aliyekuwa akimdunga Halima sindano ilhali hakuwa mgonjwa, yote haya yakichochea na rushwa aliyopokea kutoka kwa Umari. Haya yote yanapingana na nadharia ya mwanaume mpya ambayo inamtaka mwanaume kuishi maisha yanayoleta furaha katika familia kwa kushirikiana na mkewe katika kazi na kuitunza familia. Nadharia hii inaitaka jamii

kubadilika kwa wanaume kuacha vitendo vinavyoendeleza ubabe dume na kusisitiza usawa wa kijinsia ili kuleta maendeleo (Burhani, 2004).

Kwa upande mwingine, katika riwaya ya *Hiba ya Wivu*, lhucha amesawiriwa kuwa na bidii kubwa ya kazi. Alifanya kazi mchana na usiku. Hata Farida alipohisi wivu na kuamua kumfuata usiku hadi hotelini, alikuta alikuwa kwenye kikao na wafanyabiashara wenzake akina Feruzi na Mzee Kibwana. Wenzake hao pia walikuwa wachapa kazi na walikuwa na matumaini ya kufanikiwa katika biashara zao (Mwanga, 1997).

Katika nadharia ya ujifunzaji wa kijamii, mhimili usemao ni kuwa vishawishi huchangia ujifunzaji lakini havisababishi ujifunzaji wote. Mzee Kibwana, ambaye ni mkongwe katika biashara ya kuuza saa, alimpa lhucha motisha iliyomchochea kuongeza bidii katika kuuza bidhaa zake. Wafanyabiashara hawa walifundishana mambo mbalimbali ikiwemo kurekebishana pale mambo yalipokwenda kinyume na matarajio yao (Mwanga, 1997).

Katika nadharia ya mwanaume mpya, mhimili usemao ni kukosoa nafasi na mazoea yao kama wanaume. Lhucha anaonekana kuwa mwanaume mpya kwa kuwa alipohisi usiku umeingia sana, aliomba wafanyabiashara wenzake wamrudishe nyumbani kwa gari lao ili awahi kabla mkewe Farida hajakasirika. Ingawa hakumkuta Farida nyumbani, hatua yake inaonesha kujikosa kama mwanaume kuhusu kuchelewa kurudi nyumbani (Mwanga, 1997).

Hoja hii inaungwa mkono na Beynon (2002) anayeeleza kuwa mwanaume mpya anapaswa kujitambua nafasi yake, kujikosa na kurekebisha mienendo yake ili asilete madhara kwa familia na jamii. Kwa upande wake, Baba Dago katika riwaya ya *Dago wa Munje* alifanya kazi kwa bidii ili kuitunza familia yake na kuhakikisha watoto wake wanapata mahitaji muhimu, hususan elimu. Hakubagua kazi yoyote ili apate fedha za kumlipia Dago aende shule ya upili baada ya kufaulu (Ryanga, 2008).

Nchimoni, dada yake Dago, naye alikuwa mchapa kazi huko Mombasa ambako alikoajiriwa. Alijituma kuwasaidia wazazi wake na hata kumnunulia Dago mahitaji ya shule, akilenga kuwaondolea wazazi wake mateso waliyoyapitia (Ryanga, 2008).

Katika nadharia ya mwanaume mpya, mhimili usemao ni kuwasaidia wake zao na wanawake wengine katika jamii kujiendeleza kielimu na kikazi. Hili linaoneshwa na baba yake Dago aliyewathamini watoto wake wa kike kwa kuwapeleka shule bila ubaguzi, hata pale mmoja wao alipofukuzwa shule kwa kubeba mimba. Dago naye alipata fursa sawa ya elimu ingawa hakupenda shule (Ryanga, 2008). Aidha, Mwalimu Sifa anaoneshwa kuwa mchapa kazi kwa kufuatilia mienendo na tabia za wanafunzi wake. Alimfuatilia Dago kwa kuchelewa darasani na kutofanya vizuri kimasomo, na hata kumwita ofisini ili kubaini chanzo cha tabia hizo (Ryanga, 2008).

Katika nadharia ya ujifunzaji wa kijamii, mhimili usemao ni kuwa ujifunzaji unahusisha uchunguzi na uamuzi kuhusu tabia. Mwalimu Sifa alichunguza chanzo cha tabia za Dago kwa kushirikisha marafiki zake na wazazi wake ili kurekebisha hali hiyo (Ryanga, 2008). Wazo hili linaungwa mkono na Wanjiku (2018) anayeeleza kuwa tabia za binadamu zina mizizi ya kijamii na zinapaswa kufuatiliwa ili kuboreshwa au kudhibitiwa.

Katika nadharia ya uhalisia, mhimili usemao ni kuwa wahusika waonyeshwe kulingana na muktadha wao wa kijamii na kihistoria. Mwalimu Sifa anaoneshwa kuwa mlezi wa jamii kwa kuwajua wanafunzi wake na kuchukua hatua mapema pale wanapobadilika kitabia (Ryanga, 2008).

Katika riwaya ya *Tumaini*, Shabani na familia yake walifanya kazi kwa bidii na kutumia kipato chao kwa maendeleo kwa makubaliano ya pamoja. Kinyume chake, Mzee Masumbuko alikuwa mchapa kazi lakini alitumia pesa zote kwa ulevi, hali iliyoiweka familia yake katika maisha magumu (Momanyi, 2006).

Kwa mujibu wa nadharia ya ujifunzaji wa kijamii, mhimili usemao ni kuwa ujifunzaji ni mchakato wa utambuzi unaoathiriwa na mazingira ya kijamii. Tabia za Mzee Masumbuko zilikubalika kimya kimya kwa sababu alikuwa na mamlaka ya mwisho katika familia, jambo lililosababisha mateso kwa mkewe na watoto (Momanyi, 2006).

Katika nadharia ya mwanaume mpya, Mzee Masumbuko anapaswa kujikosoa na kubadilika. Walby (1990) anaeleza kuwa wahusika wanaweza kubadilika kulingana na mahitaji ya jamii, hali inayosisitiza uwezekano wa wanaume kuacha ubabe na kuwa msaada kwa familia zao. Hatimaye, Wandera (2002) anaeleza kuwa masuala ya kijinsia ni msingi wa maendeleo ya jamii, hivyo jamii inapaswa kushirikiana kuyazingatia ili kuleta maendeleo endelevu.

HITIMISHO

Dhamira zimewasilishwa na wahusika wa kiume kwa namna wanavyojidhihirisha katika jamii husika zilizoandikiwa na waandishi wanawake wa Kenya na Tanzania. Kama ilivyoonekana katika riwaya teule, wahusika wa kiume kuna mambo wanayoyafanya si kwa matakwa yao bali ni mfumo wa jamii iliyowakuza. Hata waandishi wanawake wamewachora wahusika wa kiume kwa namna walivyowachora sababu ya mifumo iliyowakuza waandishi hao. Mambo wayafanyayo wahusika wa kiume yanaendana na ulimwengu halisi kulingana na mabadiliko yaliyopo. Kwa matendo yanayotendwa na wahusika wa kiume na hayafai katika jamii, wanaume wanapaswa kubadilika na kuwa wapya kwa kuwathamini wanawake na kuwasidia kama wanavyofanya kwa wanaume wenzao. Kuna mahali waandishi wametofautiana ila kwa sehemu.

MAREJELEO

- Beynon, J. (2002). *Masculinity and culture*. Open University Press.
- Bly, R. (1990). *Iron John: A book about men*. Addison-Wesley.
- Burhani, Z. (2004). *Kipimo cha mizani*. Longhorn Publishers.
- Connell, R. W. (1987). *Gender and power: Society, the person and sexual politics*. Stanford University Press.
- Kirutu, C. C. (2022). *Mwingiliano tanzu na uchimuzi wa maudhui katika fasihi bunilizi za watoto* (Tasnifu ya uzamili, haijachapishwa). Chuo Kikuu cha Moi.
- Momanyi, C. (2001). Nafasi ya mwanamke katika ushairi wa Shaaban Robert. *Jarida la TUKI*, 64, 53–63.
- Momanyi, C. (2006). *Tumaini*. Vide-Muwa.
- Mooka, E. (2019). *Masculinity in selected realistic young adult novels by Kenyan writers* (Tasnifu ya uzamifu). Kenyatta University.

- Morell, R. (2002). Masculinity politics in contemporary societies. *Journal of Gender Studies*, 7, 45–59.
- Morell, R. (2005). Foreword. In G. Reid & L. Walker (Eds.), *South African men since 1994* (pp. ix–xiii). Double Storey.
- Mwenda, A. K. (2011). *Taswira ya malezi ya watoto katika riwaya za Tumaini (2006) na Dunia mashaka makuu (2004)* (Tasnifu ya uzamili, haijachapishwa). Chuo Kikuu cha Kenyatta.
- Nasimiyu, M. C. (2013). *Athari ya mazingira ya kihistoria na kijamii katika uwasilishaji wa maudhui ya Dhifa (E. Kezikahabi)* (Tasnifu ya uzamili, haijachapishwa). Chuo Kikuu cha Kenyatta.
- Newman, M. (2012). *Community food webs: Data and theory*. University of Arizona Press.
- Newman, M. A. (1979). Health as expanding consciousness. *Nursing Science Quarterly*, 2(1), 34–39.
- Ryanga, S. (2008). *Dago wa Munje*. Jomo Kenyatta Foundation.
- Walby, S. (1990). *Theorizing patriarchy*. Basil Blackwell.
- Wandera, S. (2002). Utafiti wa masuala ya kijinsia katika Kiswahili. Katika S. K. Inyani (Mhar.), *Utafiti wa Kiswahili* (uk. xx–xx). Moi University Press.
- Wanjiku, M. T. (2018). *Mabadiliko ya nafasi na mtazamo wa wahusika wanaume katika riwaya za Said A. Mohamed: Utengano (1980) na Dunia yao (2006)* (Tasnifu ya uzamili, haijachapishwa). Chuo Kikuu cha Kenyatta.
- Yego, E. K. (2013). *Nafasi ya mwanamke katika nyimbo za taarab za Zanzibar* (Tasnifu ya uzamili). Chuo Kikuu cha Nairobi.